

ΦΑΝΑΡΙΟΝ – ΓΕΝΟΣ - ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

κείμενο Ίωάννη Έλ. Σιδηρά
Θεολόγου-Έκκλησιαστικοῦ Ίστορικοῦ-Νομικοῦ

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) ὑπὸ τῶν ἀλλοθρήσκων ὀθωμανῶν ὑπῆρξε τὸ μέγιστο κοσμοϊστορικὸ γεγονός που ἄλλαξε τὸν ροῦ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ἱστορικὴ περπατησιὰ τοῦ εὐσεβοῦς ἑλληνορθόδοξου Γένους μας. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ὅπως ὑποστασιοποιοῦνταν καὶ ἐνσαρκωνόταν στὸν παλαίφατο θεσμὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἦτοι τῆς μαρτυρικῆς καὶ καθαγιασμένης Μητρὸς Ἁγίας Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Κωνσταντινουπολίτιδος Ἐκκλησίας, ὑπῆρξε ἡ «κιβωτὸς τῆς σωτηρίας» καὶ ἡ ἰαματικὴ καὶ σωστικὴ «Κολυμβήθρα» ἐντὸς τῆς ὁποίας τὸ εὐσεβὲς Γένος μᾶς ἀνεβαπτίζετο στὰ ἀνόθευτα νάματα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραδόσεως διατηρώντας, παρὰ τοὺς δισεκτοὺς καὶ δυσχείμερους καιροὺς καὶ χρόνους που βίωνε κάτω ἀπὸ τὸν ἀλλόθρησκο δυνάστη καὶ τύραννο, τὴν ἑλληνορθόδοξη αὐτοσυνειδησιὰ καὶ ἰδιοπροσωπία του, ἦτοι τὴν ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ ταυτότητά του.

Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἄλωση, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὸ πρόσωπο τοῦ πρώτου Πατριάρχου Γενναδίου Β΄ Σχολαρίου ἀξιοποίησε στὸ ἔπακρον τὰ ἐκ τοῦ Μωάμεθ Β΄ τοῦ Πορθητοῦ δοθέντα «Σουλτανικὰ Προνόμια» καὶ συνέβαλε καταλυτικὰ στὴν πολυεπίπεδη ὀργάνωση τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τοῦ ὑπόδουλου Γένους, τὸ ὁποῖο εὐρισκόμενο ὑπὸ τὴν προστατευτικὴν πτέρυγαν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως μπόρεσε παρὰ τὴν ἀντιξοότητες νὰ ἐπιβιώσει καὶ νὰ μεγαλοουργήσει.

Τὸ Millet τῶν Ροῦμ (Ρωμιῶν) ἔχοντας ὡς ὑψίστη κεφαλὴ τὸν ἐκάστοτε Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ Rum Millet Basi, δηλαδὴ ὁ «Γενάρχης» καὶ «Ἐθνάρχης», ὁ ἀπόλυτος θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῆς Πατριάς, τοῦ ὑπόδουλου ἑλληνορθόδοξου Γένους καὶ γενικὰ ὅλων τῶν ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἡμισέληνο ὀρθόδοξων, εἶχε κραταῖα φωνὴ

ένώπιον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Σουλτάνου γιὰ τὰ ἐν γένει δίκαιά του καὶ τὸ κυριότερο γιὰ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιβίωσή του.

Ἄξιο ἰδιαίτερας μνείας εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὡς ἡ μόνη ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ἀναγνωρισμένη πνευματικὴ ἀρχή, ἀσκοῦσε τὸν συγκεκριμένο ἐθναρχικὸ καὶ σωστικὸ ρόλο του, καὶ ὑπὲρ ὅλων τῶν ὑπολοίπων μὴ μουσουλμανικῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν πληθυσμῶν ποὺ διαβιῶσαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας, οἱ ὅποιοι δὲν ἦταν φυσικὰ μόνον Ἕλληνες, ἀφοῦ ὁ ἐκάστοτε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὡς κεφαλὴ καὶ κατεξοχὴν πνευματικὸς ἡγέτης ἐκπροσωποῦσε ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς ἐνώπιον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ὁμιλοῦσε ἐξ ὀνόματος αὐτῶν σὲ κάθε περίπτωση.

Ἐχει διατυπωθεῖ ὅτι ἡ πνευματικὴ καὶ διοικητικὴ ὑπαγωγή ὅλων τῶν ὀρθοδόξων στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν σύμφωνη μὲ τὸ Κοράνι ποὺ ἐπέτρεπε στοὺς λαοὺς τῆς Βίβλου, τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ἑβραίους, ἐφ' ὅσον πλήρωσαν τὸ ὀθωμανικὸ «χαράτσι» (κεφαλικὸς φόρος) νὰ ζοῦν στὸ πλαίσιο τῆς ὀθωμανικῆς μουσουλμανικῆς πολιτείας καὶ νὰ διατηροῦν τὴν πίστη τους, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμά τους. Ὁ Μωάμεθ Β' ὁ Πορθητῆς ἐπικύρωσε αὐτὸ τὸ δικαίωμα, ποὺ τὸ Κοράνι εὐνοϊκῶς ἔδιδε στοὺς λαοὺς τῆς Βίβλου, μὲ τὰ λεγόμενα «προνόμια» ποὺ παραχώρησε στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γεννάδιο Β' Σχολάριο καὶ στοὺς μετέπειτα διαδόχους του: «ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ Πατριάρχῃ μετ' ἐξουσίας βασιλικῆς ἀπογεγραμμένης κατωθεν, ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀνάτιον καὶ ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστον τὲ ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσῃται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς».

Ἡ Ὀρθόδοξη κατ' Ἀνατολὰς Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑπάρχουσα καὶ ὑποστασιοποιημένη στὸ θεσμὸ τοῦ μαρτυρικῶς καθαγιασμένου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸν μόνον ἑλληνορθόδοξο πνεύμονα, ποὺ ὡς «θαυμαστὴ παρεμβολὴ Θεοῦ» συνέχιζε νὰ ἐπιβιώνει ἀπὸ τὴν πάλαι ποτὲ Ἀνατολικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, ἀπὸ τὸν ὅποιο ἀνέπνεε τὴν ζωογόνο πνοὴ τὸ ὑπόδουλο Γένος, ἦταν καὶ ἐνεργοῦσε ὡς «Ἐθναρχοῦσα Ἐκκλησία», ἡ ὁποία μὲ βαρῦτατο κόστος καὶ ἀτίμητο φόρο αἵματος Πατριαρχῶν, Ἀρχιερέων, Ἱερέων καὶ Μοναχῶν ἔφερε καὶ διεφύλαττε σωστικὰ στοὺς μητρικοὺς καὶ φιλόστοργους κόλπους τῆς ὅλο τοῦ μαρτυρικὸ καὶ ἐμπερίστατο Γένος μας. Ἡ Μητέρα Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴν εὐφυῆ καὶ ἀριστοτεχνικὴ ἀξιοποίηση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἐκ τοῦ Πορθητοῦ παραχωρηθέντων «Προνομίων» ἐπέτυχε ἀφενὸς μὲν τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ λειτουργικὴ, πνευματικὴ καὶ διοικητικὴ ἐλευθερία τῆς ἡ ὁποία συνεπαγόταν πρωτίστως τὴν διαφύλαξη τῆς ἀνοθεύτου πατρῶας ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐλευθέρως ἀσκηση τῶν θρησκευτικῶν δικαιωμάτων τῶν ὑπόδουλων Ρωμῶν, ἀφετέρου δὲ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινοτικῆς-διοικητικῆς, ἐκπαιδευτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ἐν γένει κοινωνικῆς καὶ πολιτισμικῆς ζωῆς τοῦ ἀνελεύθερου Γένους καὶ μάλιστα ἐντὸς τοῦ

ἐχθρικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἀλλοθρήσκου ὀθωμανοῦ δυνάστου κατακτητοῦ. Ἔτσι τὸ μαρτυρικὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μὲ βαθεῖα συναίσθησι τῆς ἱερῆς ἐθναρχικῆς εὐθύνης καὶ ἀποστολῆς του, ὅταν δὲν ὑφίστατο κανεὶς ἄλλος ἐπίσημος κρατικὸς φορέας σωτηρίας γιὰ τοὺς ὑπόδουλους Ρωμηοὺς καὶ ὅλα γύρω «τὰ σκίαζε ἢ φοβέρα καὶ τὰ πλάκωνε ἢ σκλαβιά», διεφύλαξε μέσα στὴν ζοφερὴ ἀνελευθερία τῶν τεσσάρων καὶ πλέον αἰώνων τὴν ἀνόθευτη ἑλληνορθόδοξη ἰδιοπροσωπία, αὐτοσυνειδησία καὶ ταυτότητα τοῦ εὐσεβοῦς Γένους μας.

Ἐξάλλου εἶναι ἱστορικὰ καταγεγραμμένος καὶ ἀδιαμφισβήτητος ὁ ἀκατάβλητος διμέτωπος ἀγώνας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν κάθε βαθμίδος κληρικῶν του ὑπὲρ τῆς διαφυλάξεως καὶ διασώσεως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν ὑπόδουλων Ρωμηῶν ἀπέναντι στοὺς βίαιους ἐξισλαμισμούς, ποὺ κατὰ περιόδους ἐπέβαλε ἢ Ὑψηλὴ Πύλη, καθὼς καὶ στὸν ὕπουλο καὶ δόλιο κίνδυνο ποὺ ἐκπῆγαζε ἀπὸ τὴν ποικιλόμορφη δράση τῶν «προβατόσχημων» ρωμαιοκαθολικῶν μισιοναρίων, οἱ ὁποῖοι ἐκμεταλλεζόμενοι τὴν δεινὴν θέσιν τῶν ὑπόδουλων ὀρθοδόξων, προσπαθοῦσαν παντὶ σθένει, μὲ δελεαστικὰ ὑποσχέσεις καὶ ποικίλες διευκολύνσεις νὰ τοὺς προσηλυτίσουν. Ἡ μεγαλόπνοη φαναριώτικη τακτικὴ, ποὺ ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἀκολούθησε καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς πικρᾶς δουλείας, προκειμένου νὰ ἐξουδετερώσει τὶς ποικιλόμορφες κατὰ τοῦ Γένους μεθοδεύσεις τοῦ ἐχθροῦ, ἔφτασε μέχρι τοῦ σημείου τῆς αὐτοθυσίας, ἥτοι τῆς «κενώσεως» αὐτῆς. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ βωμὸ αὐτοῦ τοῦ ἀνηλεοῦς διμέτωπου ἀγῶνος ἐχύθησαν θυσιαστικῶς ποταμοὶ αἱμάτων πλειάδος Πατριαρχῶν, Ἀρχιερέων, Ἱερέων καὶ Μοναχῶν, ἐνῶ σὲ πολλὰς ἄλλες περιπτώσεις οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ ὑπέμειναν καὶ τὸν διὰ τῆς ἀγχόνης μαρτυρικὸ θάνατο. Ἔτσι ἀνεδείχθησαν οἱ περίλαμπροι, πολύτιμοι, ἀτίμητοι καὶ ἀδαπάνητοι λίθοι τῆς δόξας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ποὺ εἶναι οἱ Νεομάρτυρες.

Ἡ σφυρηλάτηση καὶ διατήρηση ἄσβεστης τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ ταυτότητος τῶν ὑπόδουλων Ρωμηῶν μέσῳ τῆς μόνης ἀκενώτου πνευματικῆς δυνάμεως τῆς παιδείας καὶ «νουθεσίας Κυρίου» συντελοῦνταν ἀπὸ τοὺς πεπαιδευμένους ἀνθρώπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς στηλοβάτες τοῦ Γένους ὀρθοδόξους κληρικούς, μὲ ἄμεσο κίνδυνο τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τους καὶ ὑπὸ ἄκρως δυσχερεῖς καὶ ἀντίξοες συνθῆκες, ὅταν μάλιστα δάσκαλοι καὶ ὀργανωμένο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα δὲν ὑπῆρχαν, ἐνῶ καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἐγχειρίδια ἦταν παντελῶς ἀνύπαρκτα. Ἡ κανδῆλα ὅμως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ Γένους παρέμενε ἄσβεστη χάρις στὸ τόσο καταπολεμημένο καὶ κατασυκοφαντημένο, τόσο ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς νεοφανεῖς «ἀποδομητὲς τῆς ἱστορίας», λεγόμενο «κρυφὸ σχολεῖο», ποὺ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀναλόγιο, τὸ ψαλτῆρι, ὅπως λέγει ὁμορφα ὁ λαὸς μας, τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν μας ὅπου ὑπὸ τὸ ἰσχνὸ φῶς τῶν κεριῶν καὶ τῶν κανδηλιῶν ὁ παπὰς καὶ ὁ καλόγερος δίδασκαν «κολλυβογράμματα» στὰ σκλαβωμένα ρωμηόπουλα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς συγκινητικούς καὶ γλαφυροὺς λαϊκοὺς στίχους μάθαιναν «γράμματα σπουδάματα τοῦ Θεοῦ τὰ πράγματα» ποὺ ἐκπῆγαζαν

μέσα ἀπὸ τὸν ἀδαπάνητο καὶ ἀτίμητο πλοῦτο τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν περικοπῶν, ἀπὸ τὴν ὀκτώηχο καὶ τοὺς ψαλμούς. Παράλληλα δὲν ἔλειπαν βέβαια καὶ οἱ μεμονωμένες φωτεινὲς καὶ χαρισματικὲς ἐκεῖνες ἐκκλησιαστικὲς μορφές, οἱ ὁποῖες μὲ τὴν διδαχὴ καὶ τὸν ἀφυπνιστικὸ λόγον τοὺς διετήρησαν ἄσβεστη τὴν κανδήλα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ ρωμαίικου Γένους. Ἔτσι ὡς ἐν κιβωτῷ διετηρήθησαν ἀλώβητα, ἡ γλῶσσα, οἱ παραδόσεις, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Ρωμηοσύνης.

Τοῦ λόγου τὸ ἀληθὲς γιὰ τὸν καταλυτικὸ ρόλο καὶ τὴν μέριμνα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν ἐκπαίδευση τῶν ὑπόδουλων ρωμηόπουλων ἐπιβεβαιώνει καὶ πιστοποιεῖ ὁ Ζ' Κανόνας τῆς Συνόδου ποὺ συνεκάλεσε τὸ ἔτος 1593 ὁ ἀείδιμος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β', σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο: «Ἐπιτάσσεται εἰς ἕκαστον ἐπίσκοπον τῆ ἑαυτοῦ παροικία φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν ἑαυτοῦ ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα διδάσκεσθαι βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις ἐὰν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχουσιν». Ἔτσι στὶς ἐκκλησίες, στὰ μοναστήρια καὶ στὰ μετόχια ὁ ἐκάστοτε οἰκεῖος ἐπίσκοπος τῆς κάθε ἐπαρχίας εἶχε τὴν εὐθύνη, τὴν μέριμνα καὶ τὴν ἐν γένει ἐπιτοπτεία τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων. Αὐτὴ δὲ τὴν ἱστορικὴ ἀναντίρρητη πραγματικότητα καθομολογεῖ μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο καὶ ὁ Νίκος Σβορώνος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: «Οἱ ἀξιόλογες προσπάθειες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας γιὰ τὴν Ἐκπαίδευση, ἡ ὁποία στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας βρίσκεται ἀποκλειστικὰ στὰ χέρια της, μὲ μοναδικοὺς δασκάλους τοὺς μοναχοὺς καὶ τὸν κατώτερο κληρὸ, στὰ σχολεῖα ποὺ λειτουργοῦσαν στὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια, οἱ ἀγῶνες της γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ὀρθοδοξίας, τὰ μέτρα γιὰ τὸ σταμάτημα τῶν ἐξισλαμισμῶν, ἀποτελοῦν θεμελιακὴ συμβολὴ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων».

Μὲ τὸ πέρασμα τῶν δύο πρώτων αἰῶνων κατὰ τοὺς ὁποῖους ἐπικρατοῦσαν τὸ ἀπόλυτο σκότος τῆς ἀμάθειας, ἡ τυραννικὴ δουλεία καὶ οἱ ἀπηνεῖς διωγμοί, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅταν πᾶ ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει τὰ πρῶτα σημεῖα κάμψης καὶ παρακμῆς, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο κινούμενο ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀξιοποιήσεως «τῶν σουλτανικῶν προνομίων» συνεργάζεται μὲ τοὺς Φαναριῶτες καὶ σταδιακὰ ἐπιτυγχάνει νὰ διαμορφώσει εὐνοϊκότερες συνθήκες γιὰ τὸ Γένος. Τὸ κορυφαῖο παράδειγμα τοῦ ἐθνοϊεραποστόλου καὶ μεγάλου Διδάχου τοῦ Γένους Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τῶν λοιπῶν διδασκῶν ποὺ ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμά του, συνέβαλαν στὴν διατήρηση ἀλώβητης τῆς ἑλληνορθοδόξου ταυτότητος τῶν ὑπόδουλων Ρωμηῶν καὶ στὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση σύσσωμου τοῦ Γένους. Εὐστοχα συνεπῶς ἔχει γραφεῖ ὅτι: «οἱ μεγάλοι Διδάχοι τοῦ Γένους καὶ οἱ στυλοβάτες τῆς παιδείας ὑπῆρξαν εἴτε κληρικοί, εἴτε ἄνδρες ἐξαρτώμενοι ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, δεδομένου ὅτι τελικὰ τὰ προνόμια μὲ τὰ ὁποῖα ἠθέλησεν ὁ Πορθητὴς νὰ προικίσει τὴν Ἐκκλησίαν, ἐλειτούργησαν

ούσιαστικά ως Δούρειος Ίππος τῆς Ρωμηοσύνης, ποὺ ἐκράτησαν ἀδούλωτο τὸ φρόνημα τῶν Ραγιαδῶν καὶ ἐξέθρεψε τὸ ὄραμα τῆς ἐθνικῆς ἀποκατάστασης».

Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, σὺν τῷ χρόνῳ, μὲ ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ καὶ προσεκτικὰ βήματα, μέσῳ τοῦ ἄριστα δομημένου καὶ ἱεραρχημένου διοικητικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος τῶν κατὰ τόπους Μητροπόλεων, Ἀρχιεπισκοπῶν καὶ Ἐπισκοπῶν τοῦ ἐπέτυχε σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τὴν σταδιακὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ἐπιβιώσεως τῶν ὑποδοῦλων ἀπανταχοῦ τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας τέκνων του. Παράλληλα, τὸ ἄριστα αὐτὸ ὀργανωμένο διοικητικὸ κοινωτικὸ σύστημα ὡς γνήσια ἔκφραση τῆς «εὐχαριστιακῆς-ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος», μὲ τὶς λειτουργοῦσες ἐφοροδημογεροντίες ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῶν ἑκασταχοῦ πατριαρχικῶν Μητροπολιτῶν καὶ σὲ ἄρρηκτη συνεργασία μὲ τοὺς λοιποὺς φιλοτίμους ὀρθοδόξους κληρικοὺς τῶν ἐνοριῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ὁμόψυχη καὶ συνάλληλη δρᾶση τῶν σχολικῶν ἐφοροεπιτροπῶν, συνέβαλε στὴν ὀργάνωση, ἀπρόσκοπτη καὶ εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες. Συνέπεια ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος ὑπῆρξε ἡ ἀνοδος τοῦ πνευματικοῦ, μορφωτικοῦ καὶ ἐν γένει οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὑπόδουλου Γένους, τὸ ὁποῖο οὐδέποτε ἀπώλεσε τὴν πολιτιστικὴ καὶ ἐθνικὴ του ταυτότητα διατηρώντας ἀλώβητα καὶ ἀνόθευτα στὸ διάβα τῶν αἰώνων, θρησκεία, γλῶσσα, παράδοση, ἥθη καὶ ἔθιμα.

Κι ἂν ἀκόμη θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἐπικρίνει τὴν ἐνίοτε «συνετὴ» καὶ «φρόνιμη ἱερὰ τακτικὴ» τῆς διοικοῦσας Ἐκκλησίας ἐναντι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοεῖ ἢ ἐσκεμμένα νὰ παραβλέπει ὅτι αὐτὴ ἡ ἱερὴ τακτικὴ ἀπέβλεπε στὴν προστασία τοῦ Γένους ἀπὸ τὸν ἀφανισμό τοῦ ἀλλοθρήσκου κατακτητῆ. Εἶναι δὲ πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ ἄποψη τοῦ Στῆβεν Ράνσιμαν: «Στὸ βάθος τῆς σκέψεως κάθε Ἑλληνα, ὅσο πιστὰ κι ἂν συνεργαζόταν μὲ τοὺς νέους Τούρκους κυριάρχους του, φώλιαζε ἢ πίστη ὅτι μία μέρα ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀντίχριστου θὰ κατέρρευε καὶ ὅτι τότε ὁ ἐνωμένος ἑλληνικὸς λαὸς θὰ σηκωνόταν καὶ πάλι γιὰ νὰ ξαναδημιουργήσει τὴν ἅγια αὐτοκρατορία του». Ὁ δὲ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις εὐστοχα παρατηρεῖ ὅτι: «Δέκα χρόνους ἂν ἐβασίλευεν ὁ Τοῦρκος εἰς τὴν Φραγκίαν δὲν θὰ εὕρισκες ἐκεῖ Χριστιανούς», θέλοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ ἀντιπαραβάλλει τὴ μυστικὴ δύναμη τῆς Ὀρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία θυσιάστηκε μαζὶ μὲ τὸ λαὸ καὶ ἀποτέλεσε τὸ διαχωριστικὸ τεῖχος ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ στὸν ἀλλόθρησκο κατακτητῆ, μὲ ἀποτέλεσμα «τὰ δύο στοιχεῖα, ἑλληνικὸν καὶ τουρκικὸν νὰ παραμείνουν κατὰ τὴν διάρκειαν 4 αἰώνων ἄμικτα, ὡσπερ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον» (Κ. Παπαρρηγόπουλος).

Ἀποδεικνύεται λοιπὸν ἱστορικὰ ὅτι στοὺς δυσχεῖμερους καὶ δίσεκτους χρόνους τῆς ὑποδουλώσεως ἢ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία «ἐνσαρκωμένη» καὶ ὑποστασιοποιημένη στὸ θεσμὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπέβη, κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ διατύπωση τοῦ Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, «εἰς τῶν κυριοτέρων παραγόντων τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ὑποδουλωθέντος

ἔθνους μας». Τοῦτο δὲ συνέβη, ὅπως γράφει ὁ Βρετανὸς βυζαντινολόγος Στήβεν Ράνσιμαν στὸ ἔργο του: «Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία ἐν αἰχμαλωσίᾳ», ἐπειδὴ «ἡ Ἐκκλησία κατώρθωσε νὰ ἐπιβιώσει. Καὶ ὅσο ἡ Ἐκκλησία ἐπεβίωνε, τὸ ἔθνος δὲν μποροῦσε νὰ πεθάνει». Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸν λόγο ὁ σοφὸς νομομαθὴς Νικόλαος Σαρίμπολος δικαιολογουμένα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα διεκήρυττε στὴ Β' Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1864, σχεδὸν ἀποκαλυπτικὰ καὶ ἐν εἴδει δημοσίας ὁμολογίας: «Ἐσώθημεν διὰ τῆς Ἐκκλησίας».